

Ciril Debevec

## Trije prizori iz Boršnikove igre

Letos septembra bo minilo 50 let, odkar je umrl doslej največji igralec slovenskega rodu — rojen je bil v Cerkljah na Gorenjskem — Ignacij Boršnik. Po nekajletnem, a uspešnem delovanju v ljubljanskem gledališču, je že leta 1894 Ljubljano zapustil in se v Hrvatskem zemaljskem kazalištu v Zagrebu kmalu, poleg Andrije Fijana, povzpел v priznано najmočnejšega igralca tedanjega prvovrstnega hrvatskega ansambla.

Drugi narodi imajo o takih igralskih osebnostih še za časa njihovega življenja že davno napisane knjige o njihovem delu, to je: o njihovem igralskem udejstvovanju, pri nas pa še petdeset let po smrti ni nobenih znakov za kakšen izčrpnjši opis umetniškega dela tega znamenitega gledališčnika.

Če zdaj ob priložnosti te smrtne obletnice po želji uredništva »Dokumentov« objavljam teh nekaj skromnih vrstic o nekaterih značilnih trenutkih Boršnikove igre, potem storim to zato, ker so mi ravno ti opisani prizori ostali prav do danes v neizbrisnem spominu. Seveda je treba pri tem upoštevati, da sem bil pri zadnjih Boršnikovih predstavah star še le nekaj čez šestnajst let in da razen Nemškega gledališča v Ljubljani nisem poznal nobenega drugega gledališča in pa, da je od tistih časov do danes preteklo že samo šest mesecev manj kot petdeset let. Zato so vsi ti-le zapiski strogo moji osebni vtisi in moram seveda prepustiti sodbo bralčevemu mnenju, v koliko ta dejstva manjšajo odn. večajo objektivno vrednost ali tehtnost zapisanih prispevkov.

Vrsta ljudi, ki so videli Ignacija Boršnika še živega na odru, se pri nas iz dneva v dan krči. Jaz sam sem ga videl samó trikrat in sicer v vseh njegovih vlogah, v katerih je nastopil v Ljubljani leta 1919. To so bili Kantor v Cankarjevem »Kralju na Betajnovi«, Henšel v »Vozniku Henšlu« Gerhardta Hauptmanna in pa Ritmojster v Strindbergovem »Očetu«.

Marsikaj iz celotnih predstav mi v spominu do potankosti ni več prisotno, toda poskušal bom opisati tri kratke prizore, ki so mi ostali, kakor rečeno, nepozabni in ki, vsaj po mojem mnenju, zadevajo in razodevajo bistvo in osnovne značilnosti Boršnikove igralske umetnosti.

\* \* \*

Iz »Kralja na Betajnovi« sem si, med drugim, zapomnil posebno tisti prizor tretjega dejanja, ko pravi Hana (že po umoru) Kantorju: »Greh je med tabo in med mano, nič več se me ne dotikaj, ne ogovarjaj, ne poglej me več. Ne dotikaj se otrok, da jih ne umažeš, da ne bodo prekleti.« Nato ji Kantor, med drugim, odgovori tudi tole: ... »Ali ne vidiš, da je moralo biti? Ali ne vidiš, da je bilo meni samemu do smrti hudo, ko sem vzel na rame tako težko breme? Grešil sem, ker sem moral grešiti.« Nato Hana: »Pojdi v cerkev in se spovej in potem razodeni greh. Če bo treba, pojdem z otroci od hiše do hiše. Bolj lahko mi bo pri srcu kakor danes. Takó stóri in Bog ti bo odpustil.« Potem še Francka: »Tako storite, oče!«

Po teh besedah sta Hana in Francka odšli.

Borštnik je ostal na odru sam. Obstal je nepremično. Zagledal se je strmo nekam v dvorano. Imel sem občutek, da strmi nekam v prazno. In potem je spregovoril z nekim čudnim, nizkim glasom — ustnice je komaj premikal — in besede so prihajale na dan, lomljeno, z odmori, kakor rojene iz nekih neznanih globin, nenavadno monotono, a vendar prizadeto: »Pojdi v cerkev... in se spovej... in potem... razodeni...« Tukaj je zastal preden je nadaljeval. Zvok njegovega temnega glasu mi še danes zveni v ušesih. Vem, da me je po hrbtu spreletel mraz in da sem tačas, ob teh njegovih besedah, sicer nejasno, a vendar nekje zaslutil, kaj je v morilcu Kantorjevega kova tisto strahotno, »kar: ... je moralo biti«, kaj je bilo tisto, da »je moral grešiti« in kaj se mu je zganilo ob Haninem nasvetu pri občutku skrivnosti izpovedi in novega življenja...

Od tistih časov, mislim, da sem videl vse pomembnejše naše Kantorje, toda pri nobenem — tudi pri predstavi v moji režiji ne — me ta scena ni tako prevzela, lahko rečem: pretresla, kakor pri Borštniku.

\* \* \*

Kaj bi dal za to in kako bi bilo lepo, če bi imeli naslednji prizor posnet na tonsko-filmski trak! Tako pa se moram na moč potruditi, da s temi revnimi besedami skušam predočiti današnjemu bralcu teh nekaj trenutkov, ki jih imam še danes tako živo pred seboj kot da sem jih gledal včeraj ali pa pred nekaj dnevi...

V mislih imam zadnje prizore iz Strindbergove okrutne, a mojstrske drame »Oče«. V njej Strindberg — kakor znano — obravnava svojo preizkušeno témo borbe spolov, borbe med moškim in žensko, v tem primeru še posebej motiv o gotovosti ali negotovosti očetovstva. S pošastnimi prijemi se ženi Lauri postopoma posreči, da vzbudi v svojem možu dvom glede očetovstva hčere Berte, pri čemer izmučeno, učenjaško naturo Ritmojstra pritira do roba nevarne blaznosti. Z močjo satanskega vpliva doseže Laura, da skrajno izčrpanega in že skoro otopelega moža spravijo v prisilni jopič. In zdaj vidim, kako Borštnik-Ritmojster kakor otopel sedi na zofi, kako zre topoglavo predse in kako nepremično dopušča, da ga stara dojilja Margareta materinsko-sočutno oblači v prisilni jopič in mu rokave zadaj zapne in zaveže. Nenadno pa se je Borštnik stresel, kakor da se je prebudil iz otrplosti, pogledal náse, se zavel, da je zvezan in tedaj je, mukoma, kakor izdavljen, med drugim besedilom izgovoril tudi dvakrat ali trikrat besedo: »Omfala... Omfala...« (Zaradi lažjega razume-



Ignacij Boršnik  
ob petindvajsetletnici  
dela

*I. Boršnik*

vanja naj omenim, da je bila Omfala lidijska kraljica, kateri je moral Heraklej tri leta služiti kot suženj...) Vem, da mi je šel takrat izraz njegovega glasu dobesedno do kosti. To ni bil niti vzdih niti stok, ni bil niti krik ranjenega ponosa in naivnega srca, temveč je bil, v raznih variantah, drhteče in očitajoče, en sam upor, eno samo grenko spoznanje, eno samo porazno razočaranje nad vsem, karkoli je človek-mož kdajkoli verjel, sanjal, zaupal in ljubil... »Omfala... Omfala!...« Kako lepo je bilo življenje nekdanj in kako grozno je zdaj! »Omfala...« Takoj nato se je Borštnik še enkrat vzpel in — omahnil. Ritmojstrovega življenja in drame je bilo konec...

Kmalu zatem sem videl v isti vlogi znamenitega nemškega igralca Paula Wegenerja in spominjam se, da je bil Borštnik v omenjeni predstavi zame močnejši.

\* \* \*

V tej zvezi še majhna zanimivost. Pripovedoval mi jo je pokojni Bojan Smerkolj, eden najbolj vestnih in zaverovanih inšpicientov, kar sem jih poznal. On je bil tudi inšpicient predstave »Oče«. V tretjem dejanju mora Ritmojster (ki ga je igral Borštnik) za odrom nekaj žagati. Borštnik je na določenem mestu vzel za to pripravljeno desko in začel sunkoma žagati. Smerkolj je pristopil in uslužno rekel: »Kar pustite, gospod Borštnik, bom že jaz.« Nato je Borštnik mirno odklonil: »Ne, hvala, to moram sam,« in je žagal naprej.

Značilno za Borštnikovo pojmovanje igralske doslednosti.

\* \* \*

In še en sam, zaključni prizor iz Hauptmannove drame »Voznik Henšel«, v kateri je Borštnik igral naslovno vlogo.

Ta Henšel, ki je telesno sicer atlet, po duši pa dobrosrčen in velik poštenjak, je od stalnih, strupenih govoric, da ga žena Hana vara z nekim natakarnjem, že tako utrujen, naglodan in razvrvan, da se mu že skoro blede in da ga obhajajo že bolešni prividi.

V takem duševnem razpoloženju se Henšel neko noč, ko spet ne more spati, z gorečo svečo in v copatah pojavi v skoro prazni sobi. Po daljšem, mučnem razgovoru sta dobrohotna soseda odšla spat, Borštnik-Henšel pa je negibno obstal sredi sobe pred mizo. Na obraz mu je skozi okno na levi sijala mesečina, on sam pa je, v popolni tišini, kakor mesečen, ne da bi sklonil obraz, segel nekam predse z roko, izvlekel iz mize predal, nekaj prijel, spet izpustil, da je tisto v miznico trdó padlo, zaprl spet predal, postal, se tiho obrnil, šel drsajoč proti peči, kjer je bil bičevnik, ga vzel v roke, preizkusil jakost vrvice s tem, da jo je dvakrat sunkoma nategnil in spet kakor mesečen z neslišnimi, a vendar težkimi koraki odtaval v sosedno izbo... In tisti hip smo vedeli vsi: Henšlovo življenje se je končalo in sosed je lahko ugotovil samo še, da »mu ni več pomoči.«

\* \* \*

Nekoč je neki hudomušnež v »Pavlihi« zapisal, kako sem pri režiji »Trubadurja« pevki Leonore rekel, naj poje arijo v sedmi sliki bolj »temnomodro in ne tako zeleno...« Kakor je tako izražanje resda malo čudno in praktično

komajda uporabno, priznam še vedno, da zvoke in tudi igro pogosto doživljam v barvah. Tako na primer vidim Borštnika vedno svinčeno-sivo in temnozeleno. Zdi se mi tak, kot trda kepa, odtrgana od ogromne granitne skale.

V petdesetih letih križarjenja po evropskih gledališčih sem videl dolgo vrsto znamenitih igralcev, toda ne spomnim se nikogar, ki bi bil po svojem bistvenem igralskem izrazu tako zaprt, tako grenák, tako strahotno samotén, tako čudno odsoten in vendarle tako grozljivo prisoten. V celotnem Borštnikovem igralskem izrazu je bilo nekaj otožnega, tujega, prepadnega in — ne najdem druge besede — usodnega.

Kakor sem že svojčas zapisal: Borštnik je imel nekakšen pošastno strm pogled v neznano, v prazno...

In tako je odšel tudi s sveta, od nas — nekam v Neznano, v Prazno.

\* \* \*

Kaj sem pravzaprav s temi skromnimi zapiski v bistvu hotel povedati?

Predvsem to, da je učinek prave, velike umetnosti dolgotrajen in da ostane za dolgo, dolgo časa v spominu. Da preide ne samo v zavest, temveč tudi v podzavest gledalca.

Pri marsikaterih sodobnih predstavah pa po koncu odideš iz gledališča in na vse skupaj — pa četudi je bila izvedba razmeroma dobra — brez posebnih razmišljanj neopazno — pozabiš... —

### Trois exemples du jeu de Borštnik

Le metteur en scène Ciril Debevec avait vu jouer Borštnik à l'âge de 16 ans. C'était en 1919 lorsque Borštnik était venu en tournée à Ljubljana et y joua Kantor dans »Le Roi de la Betajnova«, Henschel dans »Le Charretier Henschel« de Hauptmann et le Reitmeister dans »Le père« de Strindberg. L'auteur décrit en détail quelques moments de la vie de ces personnages qui se sont gravés dans sa mémoire. L'auteur qui a fait le tour de tous les théâtres européens des 50 dernières années affirme ne pas avoir rencontré un seul acteur qui eût été par son expression théâtrale aussi renfermé, amer et seul. »Dans toute l'expression théâtrale de Borštnik il y avait«, conclut l'auteur, »quelque chose de triste, de marqué, de fatal.«

## Mejniki na Borštnikovi poti

- 1858, 11. julija: rojen v Cerkljah na Gorenjskem
- 1882, 10. decembra: prvič nastopil (še kot uradnik banke Slavije) v ljubljanski čitalnici (z imenom Gorazd) v igri Svoje glavneži
- 1885—1886: v dramski šoli na Dunaju
- 1886, 31. julija: Mosenthal, Deborah. Ta dan je Borštnik »prevzel režijo predstav« in vodstvo novoustanovljene dramske šole v Ljubljani
- 1886, 8. decembra: uprizorjena Borštnikova komična slika Ponesrečena glavna skušnja
- 1886, 22. decembra: prvič nastopil kot Ferdinand v Schillerjevem Kovarstvu in ljubezni
- 1887, 9. januarja: prvič nastopil kot Hlestakov v Gogoljevem Revizorju
- 1887, 17. februarja: ljubljanska gledališka stavba pogorela
- 1888, 19. februarja: uprizorjena Borštnikova dramatisacija Tavčarjeve povesti Otok in Struga; sam je igral Konstantina
- 1890, 16. novembra: uprizorjena Borštnikova igra Stari Ilija; sam je igral naslovno vlogo
- 1892, 27. marca: prvič nastopil kot Helmer v Ibsenovi Nori (še v stari čitalnici)
- 1892, 29. septembra: prva predstava v novem Deželnem gledališču (današnji Operi). Uprizorjena je bila Borštnikova predelava Jurčičeve Veronike Deseniške; Borštnik je režiral in igral Milana Vukašina
- 1893, 11. januarja: prvič nastopil kot Wurm v Schillerjevem Kovarstvu in ljubezni
- 1893, 22. marca: prvič nastopil kot Kogoj v Vošnjakovi Lepi Vidi
- 1894, 16. januarja: prvič gostoval v Zagrebu kot Loris Ipanov v Sardoujevi Fedori
- 1894, 25. februarja: igral (v Ljubljani) naslovno vlogo v Dumasovem Keanu
- 1894, ob koncu sezone: sprejel angažma v Zagrebu in se poslovil od ljubljanskega gledališča
- 1894, 3. septembra: prvič nastopil v zagrebškem angažmanu — kot Filip Derblay v Ohnetovem Fužinarju
- 1895, 10. januarja: prvič nastopil kot Shakespearov Hamlet
- 1895, 11. februarja: prvič nastopil kot Molièrov Tartuffe
- 1896, 1. oktobra: prvič nastopil kot Osvald v Ibsenovih Strahovih
- 1898, 3. januarja: prvič nastopil kot Jago v Shakespearovem Othellu

- 1898, 11. februarja: nastopil kot oče v zagrebški krstni predstavi Funtkove igre Za hčer
- 1898, 1. marca: prvič po odhodu v Zagreb gostoval v Ljubljani — kot Morréjev Revček Andrejček
- 1899, 21. novembra: gostoval kot Osvald v Ibsenovih Strahovih
- 1900, 16. marca: gostoval v naslovni vlogi pri krstni predstavi Cankarjevega Jakoba Rude
- 1900, 22. decembra: na Boršnikovo pobudo uprizorjen Jakob Ruda v Zagrebu; Boršnik je delo prevedel, režiral in igral naslovno vlogo
- 1902, 25. novembra: prvič igral Astrova v Stričku Vanji A. P. Čehova
- 1907, 10. decembra: v vlogi Grutza (Schönherr, Zemlja) slavil v Zagrebu 25-letnico dela
- 1907, 13. decembra: gostoval kot Krištof Flamm v Hauptmannovi Rozi Berndt (ob 25-letnici dela)
- 1908, 12. januarja: slavil 25-letnico dela v Trstu (recital Prešernov Krst)
- 1909, 16. novembra: gostoval kot Ritmojster v Strindbergovem Očetu
- 1913, 19. marca: igral Antona v Hebblovi Mariji Magdaleni v Zagrebu ob 30-letnici dela



*Boršnikova rojstna hiša v Cerkljah*



*Odkritje Borštnikovega spomenika v Ljubljani (1921)*

- 1913, 25. marca: gostoval kot Kantor pri novi uprizoritvi Cankarjevega Kralja na Betajnovi (ob 30-letnici dela) v Ljubljani
- 1913/14: znova vodil ljubljansko gledališče; ob koncu sezone se je vrnil v Zagreb, ko so ljubljansko gledališče spremenili v kinematograf
- 1917, 1. oktobra: igral dr. Podboja pri krstni predstavi Kraigherjeve Školjke v Zagrebu
- 1918: pripravljajl za tisk pesniško zbirko
- 1918, 20. junija: zadnjič nastopil v Zagrebu — kot Edgar v Strindbergovem Smrtnem plesu
- 1919: sodeloval pri prvih jugoslovanskih filmih
- 1919, z novo sezono: prevzel vodstvo obnovljenega gledališča v Ljubljani; študirajl med drugim župnika za ljubljansko premiero Cankarjevih Hlapcev
- 1919, 11. septembra: zadnjič nastopil kot Ritmojster v Strindbergovem Očetu
- 1919, 23. septembra: umrl v ljubljanski Deželni bolnišnici
- 1919, 25. septembra: pokopan pri Sv. Križu v Ljubljani